

Filozofski fakultet u Zagrebu

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Akadska godina: 2015./2016.

Đurđica Mirić

Zaštita kulturne baštine u vrijeme oružanih sukoba

Završni rad

Mentor: dr. sc. Helena Stublić

Zagreb, 2016.

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Povijesni pregled: ratna šteta u zapadnoj Europi.....	4
2.1. Razdoblje 1870.-1939.....	5
2.2. Pravni okviri zaštite baštine.....	8
2.2.1. Haaške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1899. i 1907.....	9
2.2.2. Atenska povelja i Washingtonski pakt.....	10
2.3. Razdoblje Drugog svjetskog rata.....	10
2.4. Pravni okviri zaštite baštine.....	13
2.4.1. Haaška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba.....	13
2.4.2. Plavi štit.....	14
2.4.3. Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine.....	14
3. Razaranja kulturnih dobara u Hrvatskoj.....	15
3.1. Haaška konvencija i pomoć UNESCO-a i ICOM-a.....	16
4. Kulturna baština kao meta terorističkih napada.....	18
5. Zaključak.....	20
6. Popis literature.....	21

1. Uvod

Kada su u svibnju 2015. godine na stranicama brojnih svjetskih novina i na internet portalima osvanule slike razrušene antičke Palmire, čak i šira javnost bez osobitog interesa za kulturu, ostala je u šoku. Dim se uzdizao nad ostacima Ba'alovog hrama koji u Palmiri stoji još od 1. stoljeća. Simbol kulture minule civilizacije te baština značajna za cijeli svijet sada je postojala samo na video snimci koju je brižljivo zabilježio njegov egzekutor, takozvana Islamska država. Sudbinu Palmire dijele i drugi kulturni spomenici koji su se našli na putu nove samoprovzane države. Ranije iste godine, u ožujku Islamska država ušla je u 3000 godina star asirski grad Ninivu, lokalitet predložen za UNESCO-ov popis svjetske baštine. Snimka njihovog ulaska u arheološki muzej u Mosulu obišla je društvene mreže i cijeli svijet je mogao vidjeti uništavanje artefakata starih i do 6000 godina (Gesosto Singer, 2015.). No, zašto to čine? Što je to što nas kod ovog čina toliko šokira? Možda činjenica što smo u trenutku kada gledamo tih par sekundi snimke u kojoj u eksploziji nestaje simbol cijelog jednog vremena, osuđeni samo na promatranje. Postoje li načini na koje smo mogli spriječiti ovakav gubitak? Sve ovo samo su neka od pitanja koja se u posljednje vrijeme javljaju kako u struci, tako i u mislima zainteresiranih pojedinaca.

Postali smo svjedoci kulturne baštine koja postaje metom terorističkih napada. Ti nedavni događaji potaknuli su interes za zaštitu povijesnih spomenika iz same kolijevke civilizacije koja se našla na nišanu fundamentalističkih sila. Iz tih pobuđenih interesa nastao je i ovaj rad. Također, valja se podsjetiti da ovo nije prvi put da spomenik postaje žrtva rata. Vratit ćemo se nekoliko desetljeća natrag u povijest kako bismo proučili sudbinu brojnih spomenika koji su se našli u središtu oružanih sukoba. Zbog opsega ovog rada, izostavit ću uništenja kulturne baštine kroz cjelokupnu povijest te ćemo razaranja baštine promotriti kroz prizmu modernih ratova. Naglasak će biti na Prvom i Drugom svjetskom ratu, a zatim i na sukobe na području Hrvatske za vrijeme Domovinskog rata. Povijesni pregled završit ćemo s još nedovršenim poglavljem povijesti, erom suvremenog terorizma i načinom na koji je ugrozio svjetsku baštinu više no ikada do sada. Rad će obuhvaćati i pravne okvire zaštite baštine te popratiti nastanak međunarodnih organizacija koje su se posvetile očuvanju kulture svugdje u svijetu.

Cilj ovog rada je dati usporednu kronologiju sudbine kulturne baštine u vrijeme oružanih sukoba te kronologiju zakona, povelja i konvencija koje su nastajale u svrhu zaštite te baštine. Ovakvim usporednim prikazom možemo popratiti kako su povijesni događaji utjecali na stvaranje pravnih dokumenata, ali i dobiti uvid u efektivnost takvih mjera.

2. Povijesni pregled: ratna šteta u zapadnoj Europi

Povijest umjetnosti kao znanost više se bavila proučavanjem razvoja stilova ili nastavkom poslijeratnih tendencija, sa slabim interesom za problem uništavanja arhitekture. U suvremeno vrijeme pažnju su posebice privlačile krađe umjetničkih predmeta i slika. Jedno od najpoznatijih povijesnoumjetničkih ostvarenja dokumentarni je film „The Rape of Europa“ koji se bazira na istoimenoj knjizi autora Lynna H. Nicholasa iz 1994. godine. Djelo proučava sudbinu umjetničkih predmeta u vrijeme Drugog svjetskog rata i nacistički tretman kulturne baštine koju su koristili i u propagandne svrhe. „Izopačena umjetnost“ (*Entartete Kunst*) termin je skovan kako bi se opisala gotovo sva moderna umjetnost nastala u brojnim umjetničkim pravcima koji se razvijaju u prvoj polovici 20. stoljeća (Hrvatska enciklopedija, pristupljeno 3.6.2016.). Estetika tih djela nazivana je boljševičkom i komunističkom te ni u kojem smisli primjerena državi kao što je nacistička Njemačka. Vlasti su zaplijenile gotovo 16000 djela od kojih su neka bila izložena na izložbi „Izopačena umjetnost“ održanoj u Münchenu 1937. godine s namjerom da se pokaže javnosti kako iza takvih djela ne stoje razboriti umovi. Priča o rasprodaji tih djela na crnom tržištu te njihovom uništavanju, poznata je gotovo svima. To je tema uvelike popraćena u medijima jer tvori zanimljivu vijest. Romantiziranje priče o ukradenim umjetninama koje su pronađene skrivene još u Drugom svjetskom ratu te sada doživljavaju sretan kraj i bivaju vraćene svojim vlasnicima ili na izvorna mjesta. Uništena arhitektura teško može priskrbiti tako sretan završetak (Lambourne, 2001; 4). Oštećivanje spomenika u Drugom svjetskom ratu još uvijek je slabo proučavani aspekt povijesti umjetnosti, s izuzetkom savezničkog bombardiranja Dresdena ili uništenja katedrale u Coventryju iako je povijest arhitekture nekih od najpoznatijih spomenika zapadne Europe neodvojiva od njihovih ratnih razaranja.

Međutim, oštećivanje kulturne baštine daleko je od novog fenomena Drugog svjetskog rata. Kraj 19. stoljeća i početak 20. stoljeća razdoblje je obilježeno konstantnim razaranjem i restauriranjem te ponovnim razaranjem jednih te istih zgrada. Nakon 20 godina restauriranja štete iz Prvog svjetskog rata, katedrala u Reimsu otvorena je za javnost 1938. godine, a samo dvije godina nakon toga nove bombe pale su na grad. Katedrala u Kölnu dovršena je 1880-ih godina i proglašena njemačkom nacionalnom katedralom da bi već sredinom idućeg stoljeća bila bombardirana u ratu. Katedrala Svetog Pavla u Londonu, prva katedrala engleske protestantske crkve bila je u opasnosti i u Prvom i Drugom svjetskom ratu (Lambourne, 2001; 13, 14). Nabranje svih građevina koje su se našle u istoj situaciji bilo bi zaista uzaludno jer takvih građevina ima na pretek diljem Europe.

2.1. Razdoblje 1870.- 1939.

Prekretnica u modernom ratovanju razvoj je oružja sa sve većom razornom moći. Razvitak naprednijeg oružja direktno utječe i razmjer kolateralne štete prilikom vojnih operacija. Kulturnoj baštini ovakav razvoj tehnologije zasigurno nije išao na ruku. Ne samo da se povećao broj građevina koje su postajale zahvaćene napadom već se povećavao i razmjer oštećenja na pojedinim zgradama i spomenicima. Apsolutni vladari industrije čelika i oružja u 20. stoljeću bila je njemačka obitelj Krupp. Poduzeće je osnovano još 1811. godine u Essenu, ali je tada još djelovalo kao mala ljevaonica. Proboj na europsko tržište Krupp je doživio zahvaljujući Francusko-pruskom ratu u kojemu je neočekivano pobijedila Pruska. Pobjeda se pripisuje i korištenju boljeg oružja kao što su bili prvi topovi od lijevanog čelika iz tvornice Krupp.¹ Dakle, oštećivanje kulturnih spomenika u modernoj povijesti započelo je još dugo prije II. svjetskog rata.

Razdoblje kraja 19. i početka 20. stoljeća obilježeno je dvama većim vojnim sukobima. Francusko-pruski rat započeo je 1870. godine kao posljedica jačanja Pruske i sve izvjesnijeg ujedinjenja Njemačke. Rat je okončan potpisivanjem primirja već slijedeće godine. U okupiranom Versaillesu pruski kralj proglašen je njemačkim carem i proglašeno je ujedinjenje Njemačke čime je stvoren Drugi Reich. Kada je kasnije na vlast došao militantni car Vilim II. koji je napustio politiku diplomacije te naglasak okrenuo na vojno djelovanje čime je prekršio uvjete primirja, stvoreni su preduvjeti da Francusko-pruski rat dobije svojevrstni nastavak u obliku Prvog svjetskog rata. Neposredni povod ratu bio je atentat na austro-ugarskog nadvojvodu Franju Ferdinanda u Sarajevu 28. lipnja 1914. koji je izvršio Gavrilo Princip. Napad Austro-Ugarske na Kraljevinu Srbiju aktivirao je niz savezništava koji su pokrenuli lančanu reakciju objava rata. Za mjesec dana veći se dio Europe zaratio. Iako je I. svjetski rat obuhvaćao teritorijalno znatno veće područje od prethodnog rata, u ovom radu promatrat ćemo ih u istom poglavlju zbog brojnih sličnosti u odnosu prema kulturnoj baštini toga vremena. Razaranje crkava, dvoraca i ostalih kulturnih objekata oduvijek je bilo dio rata, međutim u godinama neposredno prije izbijanja Francusko-pruskog sukoba, generalni odnos prema spomenicima se promijenio. Kroz 19. stoljeće počeo se razvijati interes za zaštitu

¹ „Nakon Prvog svjetskog rata, za francuske opsade Ruhrske oblasti, Gustav Krupp bio je uhićen i francuski vojni sud osudio ga je na 15 godina zatvora. Odredbama Versailleskog ugovora o miru, Kruppovim poduzećima bila je zabranjena proizvodnja oružja, a dio poduzeća trebalo je demontirati, ali je Krupp održao svoja postrojenja i prešao na mirnodopsku proizvodnju. Dolazak A. Hitlera na vlast i ponovno naoružanje Njemačke značili su za Kruppa nov uspon. Pred rat koncern Krupp dosegnuo je nevjerojatne razmjere (posjedovao je 87 industrijskih kompleksa, nadzirao i imao investicije u stotinama poduzeća, a u inozemstvu je uložio u tisuće rudnika, hotela, poduzeća, vlastitih banaka i dr.).“ (Hrvatska enciklopedija, pristupljeno 3.6.2016.)

arhitekture, a s njim i sam koncept kulturne baštine kao nečega što pripada naciji. Ova povezanost potaknuta je stvaranjem novih nacionalnih država² te rađanjem nacionalnog identiteta, pojmova koji prije 19. stoljeća nisu bili aktualni. Unatoč probuđenoj svijesti o kulturnoj baštini, bombardiranje cijelih gradova s posljedicom ubijanja velikog broja civila i uništavanja građevina smatralo se prirodnom posljedicom ratovanja. Posebice u slučajevima kada je granica između civilnih i vojnih meta bila zamagljena. Rat se općenito smatra situacijom u kojoj mirnodopski moralni standardi ne vrijede iz čega proizlazi da bombardiranje gradova nije amoralni čin. Često su se takve vojne akcije opravdavale tvrdnjama da se na taj način želi poljuljati neprijateljev moral i tako skratiti rat. Oštećenja povijesnih spomenika nastala u Francusko-pruskom i Prvom svjetskom ratu vrlo su slična (Lambourne, 2001; 18). Bombardiranja gradova iz zraka u punoj svojoj moći počelo se koristiti tek u Drugom svjetskom ratu, s par izuzetaka u ranijim sukobima. Šteta na spomenicima proizlazila je uglavnom iz zalutalih granata (ukoliko spomenik nije i sam bio meta), od krhotina nastalih raspadanjem projektila te rasprskavajućeg topovskog streljiva, šrapnela. Koristilo se uglavnom oružje i topovi dugog dometa, a pravu revoluciju napravila je tvornica Krupp. Za I. svjetskog rata Krupp je izradio golemu haubicu kalibra 420 mm (nazvanu Debela Berta) i potom dalekometni top (kalibra 210 mm, duljine cijevi 34 m, dometa više od 120 km), kojim su Nijemci 1918. bombardirali Pariz.

Tijekom oba sukoba zaraćene strane svjesne su rizika u kojem se nalaze povijesni spomenici. Činjenica koju se nisu libili iskoristiti u propagandne svrhe. Oba rata slična su u načinu na koji se karakteriziraju zaraćene strane. Njemačko bombardiranje Strasbourga i konzekventna šteta koja je zadesila gradsku katedralu, opsade Pariza i Versaillesa događaji su koji su poslužili za portretiranje Njemačke kao barbarske sile koja ne preza od uništavanja svega pred sobom. U nastojanju da opravdaju takvu etiketu, publikacije koje izlaze u vrijeme oba rata u Francuskoj posežu daleko u 5. stoljeće. Vandalska pljačka Reimsa 406. godine ili nešto kasnije ponovno uništenje Reimsa, Metza i Troyesa od strane Huna predvođenih Atilom argumenti su kojima francuska strana ukazuje na temelje barbarskog ponašanja koje je naslijedila moderna Njemačka (Lambourne, 2001; 19). Kada se u I. svjetskom ratu ponovno na meti našao Reims francuski mediji zasigurno su imali o čemu pisati.

Grad Reims se kroz povijest mnogo puta našao u središtu oružanih sukoba te je s pravom prozvan *ville martyre*, gradom mučenikom. Bio je jedan od brojnih gradova na sjeveru

² Kao što je tendencija za stvaranjem ujedinjene Njemačke .

Francuske koje je njemačka vojska okupirala još 1914. godine, ali je ubrzo oslobođen. Slijedilo je četverogodišnje razdoblje bombardiranja koje je gradu nanijelo veliku štetu. Najviše pozornosti privuklo je oštećenje gotičke katedrale iz 13. stoljeća. Prvi puta pogođena je u rujnu 1914. kada je od posljedica eksplozije izgorio drveni krov. Od jačine pogotka popucala su i stakla na prozorima te je zapadno pročelje oštećeno šrapnelima. Već početkom sljedeće godine stradao je svod, a 1918. godine oštećeni su kontrafori oko apside (Lambourne, 2001; 19). U francuskim medijima sa zgražanjem se izvještavalo o počinjenoj šteti. Naglašavala se važnost katedrale kao gotičkog spomenika, ali katedrala je imala i izrazitu simboličnu važnost. Bila je to krunidbena katedrala francuskih kraljeva te je kao takva imala velikog utjecaja na francuski nacionalni identitet. Osim katedrale u Reimsu, oštećene su još i katedrale u Noyonu, Senlisu i Soissonsu, sve gotičke građevine što je Francuzima dalo povoda da optuže Nijemce za provođenje plana namjernog uništavanja kulturne baštine. Iz optužbi se izostavljala činjenica da je šteta nastajala i na ostalim građevinama koje su okruživale katedrale, a njemačka ratna izvješća pokazuju kako su Francuzi ponekada kulturne objekte koristili u vojne svrhe. Takav slučaj bio je i s katedralom u Reimsu koja je korištena kao skladište oružja i signalna stanica. Tim izvješćem pobijaju se francuske tvrdnje da je uništavanje katedrale bilo bez ikakvog strateškog značenja za rat. Korištenje kulturne baštine kao propagandnog alata nije bilo rezervirano samo za Francusku. Njemačka je pokrenula kampanju za publiciranje dvaju djela autora Paula Clemena, *Unser Schutz der Kunstdenkmäler im Kriege* iz 1914. godine te *Kunstschutz im Kriege*³ iz 1919. godine. Djela su govorila o metodama zaštite koje je provodila njemačka strana na zapadnom i istočnom vojnom frontu. Navodno je napravljen i popis spomenika⁴ koji su se našli pod okupacijom u Prvom svjetskom ratu, posebno na francuskom teritoriju te je dokument služio kao svojevrsni protuodgovor na optužbe Francuza za nebrigu o kulturnoj baštini. Loptica krivnje nastavila se prebacivati s jedne na drugu stranu, a još jedna građevina poslužila je kao izvor novih optužbi. Tijekom povlačenja njemačke vojske iz Belgije u požaru je u potpunosti izgorjela barokna zgrada Sveučilišne knjižnice u Louvainu iz 1725. godine. U zgradi je izgorjela i sva građa uključujući i srednjovjekovne manuskripte te inkunabule. Njemačke je optužena za namjerno uništavanje knjižnice te je poslijeratnim odredbama obvezna pomoći u obnavljanju što novčanim, što donacijama građe. Knjižnica je ponovno otvorena za javnost 1928. godine nakon izdašnih američkih donacija. Na novootvorenoj zgradi stajao je natpis

3 Slobodno prevedeno kao „Naša zaštita spomenika u ratu“ te „Zaštita spomenika u ratu“

4 S popisa su nesretno bile izostavljene gotovo sve stradale gotičke katedrale u I. svjetskom ratu.

„*Uništena njemačkim bijesom, obnovljena američkom velikodušnošću.*“ Sretan razvoj događaja za knjižnicu je završio već u sljedećem ratu. U svibnju 1940. godina njemačka vojska još jednom našla se na teritoriju Belgije. U gradu je u to vrijeme još uvijek bilo britanskih vojnika, međutim kada je knjižnica opet spaljena krivnja je bačena na Njemačku. Unatoč nađenim tragovima petroleja u ostacima knjižnice te usprkos činjenici da stakla na prozorima okolnih zgrada nisu napukla (što se uvijek događa na zgradama u užem perimetru eksplozije), Njemačka je optužena za namjerno bombardiranje knjižnice. Kontroverza oko ove teme ponovno je oživjela nakon Prvog svjetskog rata, a etiketa Nijemaca kao barbara preživjela je još od Francusko-pruskog sukoba (Lambourne, 2001; 26).

2.2. Pravni okviri zaštite baštine

Tijekom povijesti europske civilizacije bilo je oduvijek pokušaja da se kodificiraju ratna prava i običaji. Uglavnom se to odnosi na kodekse viteškog ponašanja u srednjem vijeku i slična nepisana pravila kojih su se ljudi u određenim povijesnim okolnostima barem načelno pridržavali. Takvi kodeksi nisu funkcionirali kao međunarodni ugovori ili bilo kakvi zakoni, već pretežno kao kodeksi časti koje su sudionike sukoba obvezivali moralno i etički, ali ne i politički. Kršenja kodeksa nisu rezultirala nikakvim pravnim posljedicama. Sustavnije pokušaje kodificiranja ratnih zakona na međunarodnoj razini u novijoj povijesti bilježimo u drugoj polovici 19. stoljeća. Još 1864. godine izdana je Ženevska konvencija koje se bavila poboljšavanjem tretiranja ranjenika i civila u ratu, zahtijevao se i imunitet bolnicama i doktorima koji su svoju dužnost obavljali na vojnom frontu. Dvije godina kasnije nastala je i Deklaracija iz Sankt Peterburga koja je nastavila u istom tonu kao i prethodni dokument, ali je uključivala i zabranu korištenja određenih vrsta oružja (Lambourne, 2001; 19).

Prvi spomen kulturne baštine u pravnim dokumentima zabilježen je na konvenciji u Bruxellesu koja je održana 1874. godine. Konvencija je održana netom nakon završetka Francusko-pruskog rata i pohodile su ju sve europske sile. Važnost ove konvencije leži u prvoj zabrani uništavanja spomenika i krađe umjetnina u ratu. Međutim, nije rezultirala stvaranjem međunarodnog sporazuma u pravom smislu te riječi, već više kao set smjernica za sastavljanje obuhvatnijeg dokumenta. Neki od članaka kasnije su inkorporirani u Hašku deklaraciju kao primjerice članak 17. koji govori o opsadama i bombardiranju. Članak nalaže da se mora „...spriječiti, koliko god je to moguće, uništavanje građevina namijenjenih bogoslužju, umjetnosti, znanosti, humanitarnim svrhama, bolnice i mjesta gdje prebivaju ranjeni ukoliko se iste ne koriste u vojne svrhe“⁵ (International Committee of the Red Cross: pristupljeno 6.6.2016.). U članku je već na početku prepoznato da zaštita spomenika nije uvijek moguća, a nije uvijek ni prioritet. Početak 20. stoljeća donosi već ozbiljnije pokušaje bavljenja kodificiranjem ratnih zakona.

5 Upravo ova odrednica poslužila je kao savršena isprika za kulturni spomenik kao metu. Napadač je lako mogao primjerice crkveni toranj prozvati promatračnicom ili muzej skladištem oružja te tako dati legitimitet napadu na takvo zdanje.

2.2.1. Haaške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1899. i 1907.

Namjera obiju ovih konvencija prvenstveno je usmjerena da „...posluži kao opće pravilo ponašanja zaraćenih stranaka u njihovim međusobnim odnosima i njihovim odnosima sa stanovništvom“ (Gašparović, 1992; 2). Između niza drugih, međunarodnopravnih, političkih, ratnih i ostalih članaka, od posebnog interesa nam je značaj dvaju članaka 27. i 56. koji počivaju na smjernicama ranije konvencije održane u Bruxellesu. U njima se postavlja osnova za poseban tretman spomeničke baštine, u svim njenim oblicima, u ratnoj situaciji te se jasno određuju obveze i napadača i branitelja. U članku 27. napadaču se nedvosmisleno zabranjuje namjerno razaranje spomenutih objekata, dok je branitelju naloženo da ih jasno označi, a i zabranjuje se njihova upotreba u vojne svrhe.⁶ Članak 56. odnosi se na tretman kulturnih dobara na okupiranom području kojim se zabranjuje konfiskacija privatnog vlasništva i pljačka jer se kulturnim dobrima, ma čije vlasništvo ona bila, daje status privatnog vlasništva. Također je od velikog značaja i drugi stavak ovoga članka koji nalaže sudsko gonjenje za „...zapljenu, razaranje ili namjerno oštećivanje sličnih ustanova, povijesnih spomenika, umjetničkih i znanstvenih djela...“ uvodeći time i element sankcije u zaštitu kulturnih dobara. U vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata na snazi je bila ova Haaška konvencija koju su ratificirale gotovo sve europske zemlje uključujući i Francusku, Njemačku, Belgiju i Veliku Britaniju. O pravnoj težini i utjecaju koji je imala na razvoj sukoba moglo bi se svašta reći, ali iz iskustva znamo da nije spriječila oštećenja kulturne baštine. S obzirom da je pojam pravila u ratovanju bio relativno nov, možda je sedam godina od donošenja deklaracije bilo premalo da bi imala utjecaja na stvarno stanje (Gašparović, 1992.).

⁶ Iskustvo Prvog svjetskog rata pokazalo je da su se i najmanje sitnice u zakonu mogle „obiti o glavu“. Pravilo o označavanju spomenika posebnim znakom ponekada je poslužio kao dodatna pomoć u ciljanju na spomenik.

2.2.2. Atenska povelja i Washingtonski pakt

U zakonodavstvu u razdoblju između nakon Prvog svjetskog rata malo se toga promijenilo. Sljedeći značajan pomak u izgradnji međunarodnog sistema zaštite kulturnih dobara je pojava Atenske povelje iz 1933. godine. Nastala je kao dokument međunarodnog skupa arhitekata te kao takva nije nosila nikakvu pravnu snagu, međutim neupitno je pridonijela podizanju svijesti o važnosti i potrebi zaštite spomenika. Washingtonski pakt poznat nam je još kao Rochrichov pakt. Radi se o regionalnom paktu koje je preuzeo članke 27. i 56. iz Haaške konvencije te ih nadalje razradio (Lambourne, 2001; 31). U njemu se nalaže državama potpisnicama razradu legislative koja bi osigurala poštovanje zaštite kulturnih dobara, proglašava se kulturna dobra neutralnima u sukobu te obvezuje zaraćene strane da ih kao takva i poštuju. Također, ovdje se po prvi puta i jasno definira znak koji se kulturna dobra trebaju označavati. Značenje ovog pakta proizlazi iz činjenice da je ovo prvi međunarodni ugovor koji se u cijelosti isključivo bavi zaštitom kulturnih dobara u ratnom sukobu. Promjena u zakonodavstvu o ovoj temi nije bile sve do nakon II. svjetskog rata i osnivanja UNESCO-a.

2.3. Razdoblje Drugog svjetskog rata

Godine uoči početka novog velikog svjetskog sukoba u Europi nisu protjecale mirno. Politička situacija bila je napeta već neko vrijeme, posebno u Španjolskoj u kojoj je bjesnio građanski rat.⁷ U travnju 1937. godine bombardiran je baskijski grad Guernica. Njemačke zračne snage (Luftwaffe) nekoliko su sati u valovima ispuštale bombe što je rezultiralo velikom materijalnom štetom te još većim gubitkom nedužnih civilnih života. Tehnika bombardiranja iz zraka nije bila novitet Španjolskog građanskog, a ni Drugog svjetskog rata. Prvi puta su izvedeni još 1914. godine na obje zaraćene strane u napadima na Pariz, Düsseldorf i Köln te ponovno pred kraj rata (Lambourne, 2001; 31). Značaj bombardiranja Guernice leži u tome što su se po prvi puta u Europi kao cilj napada izabrali civili i strateški nevažan grad samo kako bi se demoraliziralo i uplašilo protivnika. Ovaj tragični događaj mogao je poslužiti kao uvid u strahote modernog ratovanja i razmjer uništenja sve razvijenijeg oružja koje će ubrzo zadesiti i ostatak Europe. Navoditi pojedinačne štete počinjene kulturnoj baštini diljem zapadne i istočne Europe u velikoj mjeri bi premašilo opseg ovoga rada. Uglavnom su neke najveće i dobro poznate. Primjerice način na koji nacistički režim tretira modernu umjetnost ili strahote razaranja Dresdena i Varšave. Stoga ćemo se u ovom dijelu više okrenuti metodama zaštite koje su se provodile u Drugom svjetskom ratu te općem stavu prema uništavanju kulturne baštine.

Iskustva Prvog svjetskog rata još su bila svježija, a novi konflikt već se osjećao u zraku. Pitanje s kojim su se suočile sve države Europe bilo je kako zaštititi umjetnine od nadolazećeg sukoba? Već sredinom 30ih godina 20. stoljeća muzeji i ostale kulturne institucije počele su planiranje zaštite umjetnina. Prve mjere bile su izrade popisa važnih artefakata, dogovaranje

⁷ „Španjolski građanski rat je naziv za oružani sukob koji se od 1936. do 1939. godine vodio u Španjolskoj između vlade i različitih ljevičarskih skupina na jednoj, te desničarskih nacionalističkih pobunjenika na čelu s Franciscom Francom na drugoj strani. Uzrok rata nalazio se u društvenim i političkim previranjima koja su pogodila Španjolsku nakon proglašenja republike godine 1931. Tim previranjima je doprinos dala i velika ekonomska kriza, koja je dodatno radikalizirala velik dio španjolske radničke klase koji je prihvatio anarhizam i u manjoj mjeri komunizam. S druge strane, pokušaji republikanskih vlada da nezadovoljstvo suzbiju reformama izazvali su reakciju među konzervativnim dijelovima španjolskog društva, pogotovo među zemljoposjednicima i, što je najvažnije, vojskom.“ (Hrvatska enciklopedija, pristupljeno 3.6.2016.)

transporta kamionima ili željeznicom te izviđanje prikladnih lokacija za privremenu pohranu umjetnina. Pribavljao se također i građevni materijal koji će služiti za izradu zaštitnih kutija za prijevoz umjetnina i ojačavanje samih zgrada (Wegener,C.,Otter,M., pristupljeno 29.5.2016.). Kada je rat napokon došao osoblje muzeja evakuiralo je umjetnine i poslalo ih na udaljene lokacije za koje se pretpostavljalo da će biti izvan dosega rata. Sadržaj Louvrea premjestio se u Château de Chambord, a kasnije su se tamo pridružila i građa ostalih pariških muzeja. U Austriji i Njemačkoj za sklanjanje umjetnina koristili su se rudnici soli i udaljeni dvorci, a u Velikoj Britaniji pronađeno je podzemno skladište u Walesu (Lambourne, 2001; 41). Slobodnostojeće skulpture kao primjerice Michelangelov David su bile „zazidane“ u vlastiti toranj koji je služio kao zaštitna struktura. Takva struktura podignuta je i oko Konstantinovog slavoluka. Freske kao što je Da Vincijeva Posljednja večera zaštićene su drvenim zidom i poduprte pješčanim vrećama (Wegener,C.,Otter,M., pristupljeno 29.5.2016.). Skulpture na portalima crkava također su bile podupiranje pijeskom. Sve ove metode koristile su se još i u vrijeme Prvog svjetskog rata. Zaštita mobilnih umjetnina je u jednu ruku bila jednostavnija jer su se mogle premjestiti iz opasnih područja. Zaštita arhitekture se više svodila na pokušaj umanjivanja štete koja će građevinu gotovo sigurno zadesiti. Prethodni rat pokazao je da građevina izgrađene pretežno u kamenu te pogotovo one s kontraforima još i dobro podnose granate. U takvim slučajevima mjere zaštite bile su koncentrirane uglavnom na slabe točke kao što su bili drveni krovovi i prozori. Uklanjanje vrijednih vitraja s crkava provodilo se još u I. svjetskom ratu pa su tako uklonjeni vitraji s katedrale u Reimsu. Skidanje vitraja u Francuskoj je započeto još 1938. godine sa katedralom u Chartresu. Zaštita samih građevina ostala je ista kao i na početku 20. stoljeća. Ponekada se unutrašnjost ispunjavala velikim količinama zemlje kako bi se ublažile posljedice eksplozije. Ova metoda iskorištena je i u zaštiti katedrale u Canterburyju. Jedina novost u ovim godinama je bilo prebojavanje krovova nereflektirajućim premazom koji je trebao smanjiti vidljivost građevine noću koja je bila uočljiva zbog reflektiranja mjesečine o krovove (Lambourne, 2001; 42).

Ratna stradanja na obje strane nisu prošla bez međusobnih osuda i optužbi za namjerno uništavanje kulturne baštine. Opet je oživjela etiketa njemačkog barbarizma u opisivanju šteta nanesenim lokalitetima na savezničkoj strani. S druge strane, u njemačkim medijima kao što je bio *Völkischer Beobachter*⁸ Churchilla se naziva „kulturološkim gangsterom“ i optužuju da želi uništiti „kulturu nad kulturama“. Optužuje ga se da je naredio namjerno uništenje Bismarckovog muzeja i Goetheove kuće. Osim ovakvih optužnica, javljale su se i javne osude uništavanja i apeli za prestankom bombardiranja gradova. O razornoj moći zračnog bombardiranja i strahotama koje ostavlja iza sebe raspravljalo se još 1930. kada je nastalo djelo „*Air Power and the Cities*“ Jamesa Molony Spaighta, te nešto kasnije „*War on Great*

⁸ „Narodni promatrač“ u slobodnom prijevodu. Službeno glasilo Nacionalsocijalističke njemačke radničke stranke. Počinju izlaziti na tjednoj bazi od 1920. godine, a od 1923. izlaze dnevno.

Cities. A Study of the Facts“ autora Franka Morisona iz 1937. godine. U The Timesu 1943. godine izlazi pismo kojim se osuđuje bombardiranje katedrale u Kölnu uz argument da se tim činom napada baština cijeloga svijeta bez obzira gdje se ona nalazi. Autor članak bio je optužen da je Hitlerov pristaša. Osude su dolazile i sa političke scene. George Bell⁹ u svom govoru u Domu lordova 1944. godine upozorava koliko daleko je otišlo uništavanje Europe te poziva da se poštede preostali nebombardirani gradovi u Njemačkoj među kojima je tada bio i Dresden. Njegov govor, očito, nije imao nikakvog učinka.

Još od početka rata kompletna zajednica kulturnih djelatnika i organizacija u Savezničkim zemljama lobirala je za opsežne programe zaštite kulturna baštine. Godine 1943. u Washingtonu ta nastojanja izrasla su u svojevrsnu organizaciju poznatu kao „*Monuments Men*“.¹⁰ Pokret je okupio 345 žena i muškaraca i 13 zemalja, uglavnom muzealaca, povjesničara umjetnosti te ostalih stručnjaka u polju kulturne baštine koji su već služili u vojsci. Oni su bili zaslužni za identificiranje važnih spomenika na zemljopisnim kartama kako bi ih piloti potom mogli izbjegavati u napadima te su ulazili u oslobođene gradove kako bi spasili preostale umjetnine. Kada bi zatekli oštećeni spomenik nastojali bi sanirati štetu kako bi spriječili daljnje propadanje spomenika dok dočeka eventualnu restauraciju. Nakon savezničkog bombardiranja 1945. godine stradao je kompleks u Pisi. Na Monumentalnom groblju (*Camposanto Monumentale*) zgrade su zahvaćene požarom koji je otopio olovni krov. Tekuće olovo prekrilo je gotičke freske koje su se nalazile na zidovima peristila. Tim američkih i talijanskih restauratora predvođenih časnikom Deaneom Kellerom igrao je ključnu ulogu u spašavanju preostalih dijelova freski, a izgradili su i privremeni krov da se struktura zaštiti od daljnje štete. Procjenjuje se da su do 1945. godine pronašli više od tisuću repozitorija koji su zadržavali oko 5 milijuna kulturnih artefakata ukradenih od muzeja, sveučilišta, religijskih ustanova te bogatih židovskih obitelji. Nakon završetka rata, grupa od još 60 ljudi provela je 6 godina pretražujući Europu u potrazi za skrivenim repozitorijima (Wegener,C.,Otter,M., pristupljeno 29.5.2016.).

⁹ Biskup i član Doma lordova.

¹⁰ Slobodni prijevod bio bi „Odred za baštinu“. Puni naziv programa glasi Monuments, Fine Arts, and Archives (MFAA).

2.4. Pravni okviri zaštite baštine

2.4.1. Haaška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba

Kao posljedica strašni razaranja svjetske kulturne baštine u II. svjetskom ratu, osnivanja UN-a i UNESCO-a, pojavila se potreba za posebnim međunarodnim ugovorom koji bi preciznije kodificirao zaštitu kulturnih dobara kako u ratnim, tako i u mirnodopskim uvjetima. Prvi korak prema takvom dokumentu bilo je donošenje Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba u Haagu, 1954. godine. Ovaj dokument sistematizirao je sve već postojeće ugovore s ciljem da se stvori optimalni pravni sustav kojim će se smanjiti nenadoknadivi gubitak za cijelu ljudsku zajednicu. Haaška konvencija polazi od tvrdnje da je svako kulturno dobro, bez obzira gdje se ono nalazilo i kada nastalo, izraz stvaralaštva jednog naroda i kao takvo ujedno je nerazlučiv dio mozaika svjetske kulturne baštine. Važnost ove konvencije ne proteže se samo na vrijeme oružanog sukoba. Njene odredbe predviđaju zaštitu, čuvanje i poštovanje kulturnih dobara u mirnodopskim razdobljima. Ovi pojmovi nalažu zemljama potpisnicama sustavnu brigu o dobrobiti i održavanju kulturnih dobara na njihovu području u doba mira. Njihovo popisivanje te upisivanje posebnih vrijednosti u Međunarodni registar i redovito izvještavanje o stanju svake četiri godine generalnom direktoru UNESCO-a i, što je od iznimne važnosti, zabranu korištenja spomenika ili njihove okoline u bilo kakve vojne svrhe. Nepoduzimanje preventivnih mjera u vrijeme mira, ne oslobađa državu napadača od odgovornosti i ne može biti opravdanje razaranju tih dobara. Naglašena je i obveza zemlje da sustavno upozna svoje oružane snage i stanovništvo s preuzetim obvezama. Konvencija predviđa i sankcije za nepoštovanje njenih odredbi, a ne manje važno je i utvrđivanje oblika znaka raspoznavanja kulturnih dobara kojima ona moraju biti označena (Gašparović, 1992.).

2.4.2. Plavi štit

Plavi štit je simbol kojeg je Haaška konvencija odredila za obilježavanje spomenika kulture u cilju njihove zaštite u oružanim sukobima. Plavi štit je i ime međunarodnog odbora osnovanog 1996. godine za zaštitu svjetske kulturne baštine ugrožene ratom i prirodnim nedaćama (ICBS- International Committee of the Blue Shield). Cilj je odbora da simbol plavog štita u zaštiti kulturnih spomenika postane ono što je simbol crvenog križa u zaštiti ljudi. Odbor u sebi objedinjuje znanje i iskustvo četiri međunarodne organizacije: Međunarodnog arhivskog vijeća (ICA), Međunarodnog vijeća muzeja (ICOM), Međunarodnog vijeća spomenika i područja (ICOMOS) i Međunarodne federacije udruga i institucija bibliotekara (IFLA). Odbor je radio i na reviziji Haaške konvencije iz 1954. godine. Novim je protokolom definirano u kojim se točno slučajevima može vojnom nužnošću opravdati napad na spomenike kulture te se redefiniiraju obveze okupacijskih snaga glede zaštite kulturnih dobara. Stvorena je i nova kategorija iznimne zaštite koja se pruža najvažnijim mjestima i institucijama, uvodi se univerzalna međunarodna jurisdikcija i sl. Pitanje koje se često postavlja je, da li simbol plavoga štita zaista štiti spomenik ili ga on samo još jasnije obilježava kao metu napada. Odbor se zalaže za upotrebu plavog štita kao simbola jer je bez njega međunarodno pravo neprimjenjivo. Također, simbol je važan i u razdobljima mira kada zbog prirodnih nepogoda mogu nastati oštećenja spomenika. U katastrofama kao što su požari ili poplave simbol bi pomogao da se spomenik lakše uoči i spasi. Odbor Plavoga štita trenutno djeluje u 20 zemalja, a u procesu formiranja je u još 19 drugih država (International Blue Shield Committee, pristupljeno 5.6.2016.).

2.4.3. Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine

Podizanje opće svijesti o nužnosti zaštite svjetsku kulturne i prirodne baštine, čije stanje je znatno ugroženo razvitkom i poslijeratnom razdoblju, rezultiralo je donošenjem Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine u Parizu 1972. godine. Osniva se međunarodni sistem suradnje i pomoći u tom području i osniva se Međunarodni komitet za svjetsku baštinu, Lista svjetske baštine, Lista ugrožene svjetske baštine i Fonda za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine. Iako je ovaj dokument prvenstveno namijenjen mirnodopskoj situaciji, u klauzuli o ugroženoj svjetskoj baštini kao razlog za unošenje u tu kategoriju, od onih dobara koja se već nalaze na Listi svjetske baštine, navodi se da postoji konstatirana konkretna i dokazana opasnost od izbijanja ratnog sukoba te da je država na čijem se teritoriju nalazi ugroženo dobro, podnijela zahtjev. Isto vrijedi i za kulturna dobra (Gašparović, 1992.).

3. Razaranja kulturnih dobara u Hrvatskoj

Od proljeća 1991. godine baština u Hrvatskoj je pretrpila velike štete. Posebno pogođen ratnim razaranja bio je istok Hrvatske, centralna regija, područje planinske Hrvatske te južna dalmatinska obala. Najčešće mete napada bila su kulturna dobra poput crkava, samostana pa čak i groblja. Sistematska oštećivanja doživjeli su i važni povijesni gradovi poput Dubrovnika, Osijeka, Zadra, Vinkovaca i sl. Stare jezgre nekih od tih gradova nalaze se na UNESCO-vom Popisu svjetske baštine. Stari grad Dubrovnik na Popisu ugrožene svjetske baštine uvršten je 1991. godine. Procjenjuje se da je tijekom bombardiranja 30% povijesnih zgrada u staroj jezgri teže oštećeno (npr. Palača Sponza i Onofrijeva fontana), a 10% je potpuno uništeno (Ivančević, Jurković, 1993; 202). Stradala je i šira okolica Dubrovnika, područje Rijeke dubrovačke poznato po brojnim ljetnikovcima među kojima je i Sorkočevićev ljetnikovac. Povijesni kompleks Splita i Dioklecijanova palače također su bili ugroženi 1991. godine. Bombe su padale u neposrednoj blizini Zlatnih vrata, glavnih vrata na Dioklecijanovoj palači te na Poljudu gdje se nalazi ranoromanička crkva Svetog Trojstva. Spaljivana su i uništena sela u kojima se još mogla naći tradicionalna arhitektura iz 18. stoljeća kao što je to bilo u sjevernoj Hrvatskoj ili kamene kuće u Dalmaciji (Ivančević, Jurković, 1993; 202). Procjenjuje se da je samo do 1992. godine stradalo već 638 individualnih spomenika sa statusom nacionalnog blaga, 37 muzeja, 9 arhiva te 22 zgrade knjižnice. Ovome treba pribrojiti još nepoznat broj privatnih zbirki i pokretnih umjetnina koje su opljačkane na okupiranim područjima. Godine 1997. procijenjeno je da je 2271 zaštićeni spomenik kulture stradao u ratu, a broj oštećenih muzeja popeo se na 66 (Pavić, 1997; 14).

Ubrzo nakon početka rata počele su se provoditi preventivne mjere zaštite spomenika kulture iz muzeja, galerija, arhiva, biblioteka, crkava, župnih ureda, samostana i privatnih zbirki. Ako je to bilo moguće, provodile su se mjere zaštite in situ, oblaganjem umjetnina zaštitnim konstrukcijama. Dio predmeta je evakuiran i sklonjen u sigurnije zone. Zbog prekida prometnih veza, teritorij Hrvatske je bio podijeljen na dva dijela. Poslove u Dalmaciji preuzeli su Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu i zavodi u Dubrovniku, Zadru i Šibeniku, a ostatak teritorija preuzelo je Ministarstvo prosvjete i kulture i Zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Broj evakuiranih predmeta iz ugroženih područja nije lako utvrditi, ali riječ je o oko 4000 umjetničkih predmeta. Ako se u tu brojku uračuna i bibliotečna građa, iznos će narasti i do nekoliko desetaka tisuća evakuiranih predmeta (Laszlo, 1992.).

Akcije spašavanja iz rizičnih područja najčešće su provodile grupe od dvadesetak stručnjaka-dobrovoljaca , a nekada je to bilo i manje, ovisno o kriterijima. Nadležne državne vlasti na terenu i policija bili su obavještavani o takvim akcijama te pružali pomoć ako je to bilo moguće. Sve evakuirane umjetnine smještale su se u provizorna skloništa u sigurnijim regijama Hrvatske. Ti privremeni depoi nisu u zadovoljavajućoj mjeri bili prikladni skladištenju umjetnina. Uglavnom se radilo o podrumima većih zgrada, a samo mali dio bili su pravi trezori. U njima nije postojala mogućnost regulacije vlage i temperature, a sigurnost od požara svodila se na svega nekoliko protupožarnih aparata. Nažalost, takvi uvjeti nekada su umjetnine doveli u drugu opasnost- propadanje od plijesni i vlage (Laszlo, 1992.).

3.1. Haaška konvencija i pomoć UNESCO-a i ICOM-a

Bivša Jugoslavija je bila među zemljama predlagateljima ove konvencije te je bila jedna od prvih zemalja koja ju je potpisala i ratificirala u prosincu 1955. godine. Iako je prema zakonu usvajanjem Haaške konvencije JNA bila dužna upoznavati svoj vojni kadar s odredbama konvencije, mnoge od tih odredbi nisu se ispoštovale. Vojne formacije JNA, kao i skladišta oružja i municije bila su smještena u pojedinim spomenicima kulture- dvorcima, tvrđavama, na arheološkim lokalitetima i u mnogim povijesnim gradskim jezgrama. Na udaru se našla i prirodna baština koja je bila uvrštena u UNESCO-v međunarodni registar. Bio je ovo prvi put da se Haaška konvencija primjenjuje u stvarnom ratnom sukobu, a odmah su se razotkrile i njene brojne slabosti. Neki od problema bili su sporost administracije, dugotrajni formalni procesi koji su onemogućavali brzo i učinkovito djelovanje. Nakon što je 1991. stradao barokni dvorac Eltz u Vukovaru, upućeno je pismo direktoru UNESCO-a s molbom da se definiraju i realiziraju mjere zaštite kulturnih spomenika u Hrvatskoj te da se u Hrvatsku upute stručnjaci radi neposrednog uvida u stanje na terenu (Pavić, 1997; 32, 33). Trebalo je više od dvije godine od početka rata da se u Hrvatskoj realizira opetovan traženi ICOM-ov službeni posjet. U listopadu 1993. ICOM je poslao u misiju utvrđivanja činjenica svoju službenu predstavnicu Barbaru Roberts, konzervatoricu i restauratoricu. Muzejski dokumentacijski centar je tu imao veliku ulogu kao organizator obilaska svih terena i posjeta muzejskim skloništima i depoima umjetnina (Pavić, 1997; 35).

Za vrijeme trajanja rata se još nastojalo upozoriti i svjetsku javnost na problem uništavanja spomeničke baštine u Hrvatskoj. U Ljubljani se u travnju 1992. godine održala sjednica Pododbora Parlamentarne skupštine Europskog vijeća za arhitekturu i umjetničku baštinu. O sustavnom uništavanju hrvatske baštine iscrpno su izvijestili profesor Vlado Ukrainčik i ravnatelj Ferdinand Meder iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture Ministarstva prosvjete i kulture RH, uz prezentaciju video snimke o razaranjima Dubrovnika, pregledu kulturne baštine Hrvatske te problemima u provedbi mjera zaštite. Također su izvijestili i o otegotnim okolnostima primjene međunarodnih konvencija o zaštiti kulturne baštine, napose Haaškoj konvenciji te potrebnoj međunarodnoj suradnji hrvatskih kulturnih institucija i potrebnoj međunarodnoj pomoći (Šulc, 1992.). U nastojanjima da se ukaže na problem uništavanja baštine izdane su i brojne publikacije, kako na hrvatskom tako i na engleskom jeziku. Odsjek

za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu izdao je 1993. godine knjigu „*Cultural Heritage of Croatia in War 1991.-1992.*“ u kojoj se izlaže bogatstvo hrvatske kulturne baštine te se nabraja opsežna šteta učinjena i spomenicima i kulturnim institucijama. Pogubnost rata za kulturnu baštinu još se i danas može vidjeti na brojnim neobnovljenim zgradama diljem Hrvatske. Ovaj rat je pokazao da čak ni upisivanje na Listu svjetske baštine ne jamči minimalnu zaštitu tih objekata, odnosno da su poduzete mjere nedostatne i neodgovarajuće. Iz svega navedenog proizlazi da će u budućnosti biti nužno ponovno promotriti funkcioniranje međunarodnog sistema zaštite kulturnih dobara. Ulogu u revidiranju zakonodavstva mogli bi imati i stručnjaci iz Hrvatske kako bi se izbjegle pogreške i nedostaci koji su se iskazali u ratu protiv Hrvatske.

4. Kulturna baština na meti terorističkih napada

Oči javnosti zadnjih nekoliko godina uprte su prema Bliskom Istoku i neprekidnom ratu u Siriji. Iz tog sukoba izdigla se nova teroristička prijetnja u vidu Islamske države. Godine 2014. proglasili su se kalifatom, kalif je postao Abu Bakr al-Baghdadi, a središtem je proglašen grad Raqqa u sjevernoj Siriji. Organizacija nastoji raščistiti svoju državu od svih etničkih i religijskih manjina te bilo kakvih naznaka drugačijih kultura. Teroristi i slični fanatici ne mogu prihvatiti postojanje višestrukih identiteta kao ni otvaranje prema drugim različitim kulturama. Smatraju da su prisiljeni birati između poricanja sebe ili poricanja drugih. Međutim, oni ni ne traže odgovor na pitanje kako se asimilirati u zapadnu kulturu, a da se ne odreknu vlastite (Glušac, 2012; 14). Ikonoklazam¹¹ koji provodi Islamska država služi konstrukciji novog, čistog islamskog identiteta. Napadi na kulturna spomenike jedan su od načina izražavanje ove težnje, a zasigurno i jedan od medijski najpraćenijih. Islamska država međutim nije prva teroristička organizacija koja je odabrala kulturnu baštinu kao metu svojih napada. Još 2001. godine Talibani su raznijeli Buddhine kipove stare 1700 godina. Bili su to najviši kipovi Buddhe izrezbareni u stijeni u Afganistanu (Gestoso Singer, 2015; 8). Mete nisu samo porijeklom, kako bi se možda očekivalo, iz drugih religija. Al-Qaida je 2006. godine raznijela tisuću godina staru džamiju al Askari u Iraku.¹² Četiri godine kasnije uništili su i drevni grad Timbuktu koji je uvršten na UNESCO-v popis svjetske baštine (UNESCO, pristupljeno 5.6.2016.).

Međutim, razlozi za uništavanje spomenika drugih kultura i religija nisu samo ideološke prirode. Za Islamsku državu, uništavanje kulturne baštine se isplati. IS je jedna od najbogatijih terorističkih organizacija na svijetu. Procjenjuje se da samo od prodaje nafte godišnje zarade i do 800 milijuna dolara (Gestoso Singer, 2015, 4). Konstantni sukobi u regiji dopuštaju im neometano pljačkanje i pustošenje muzeja te iskopavanje arheoloških lokaliteta u potrazi za vrijednim artefaktima koje zatim mogu prodati. IS također iskorištava i velike stope nezaposlenosti te lokalnom stanovništvu isplaćuje određeni postotak od prodaje nalaza kojeg pronadnu. Procjenjuje se da Islamska država zarađuje i do 200 milijuna američkih dolara godišnje samo od pljačkanja baštine. Opravdavaju uništenja spomenika govoreći da

11 „U širem značenju, svako radikalno osporavanje likovnoga prikazivanja Boga, anđela, proroka i svetaca i zabrana uporabe sakralnih antropomorfnih likova u bogoslužju (židovstvo, islam, monofizitizam, kalvinizam)“ (Hrvatska enciklopedija pristupljeno 3.6.2016.).

12 Dio razloga leži i u tome što je džamija bila šiitska, dok su pripadnici al-Qaide dio sunitskog islama.

uništavaju lažne idole, a istovremeno dizanje spomenika u zrak funkcionira kao svojevrsna dimna zavjesa koja im omogućuje neometanu trgovinu važnijim umjetninama s lokaliteta na crnom tržištu (Gestoso Singer, 2015; 5). Da bi se predmet našao na crnom tržištu, on mora biti prebačen u države poput Libanona ili Turske koje imaju pristup umjetničkom tržištu zapadnih zemalja. Prema pisanju londonskog *The Timesa*, unatoč velikom broju umjetnina koje su spašene sa okupiranog teritorija, crno tržište nije limitirano samo na sirijsko i iračko nasljeđe. Veliko broj prokrijumčarenih umjetnina odnosi se i na bizantski novac i antičko rimsko staklo i lončariju. Jedna od najpopularnijih lokacija na kojoj završe prokrijumčarene umjetnine su Sjedinjene Američke Države. U Metropolitan Museum of Art u New Yorku 2014. godine je objavljena „crvena lista“ sirijskih umjetnina od kojih su mnoge nestale iz Sirije u jeku sukoba. Uskoro se najavljuje i takva lista za umjetnine iz Iraka. Europska unija je 2013. godine zabranila svu trgovinu sirijskim umjetninama te je ista kažnjiva i sa 10-15 godina zatvora. Vijeće sigurnosti UN-a 2015. godine izdalo je Rezoluciju 2199 prema kojoj su sve države članice dužne sudjelovati u sprječavanju nezakonite trgovine iračkih i sirijskih umjetnina (UNESCO pristupljeno 5.6.2016.).

Od početka sirijskog rata 2011. godine, UNESCO pokušava uključiti mnoge države u nastojanju da se očuva baština na ugroženim područjima. Nakon što je IS uništila asirski grad Nimrud, UNESCO je uputio globalni apel da se zaustavi Islamska država i ovaj čin proglasio ratnim zločinom protiv cijelog čovječanstva. Tvrdi da su zločini protiv kulture neodvojivi od zločina prema ljudima i cijeloj zajednici. Posljednjih šest godina UNESCO je bio jedan od ključnih igrača u zaštiti kulturne baštine. Nakon izdavanja Haaške konvencije 1954. godine te Protokola iz 1992. i 1999. godine sastavljeno je još nekoliko dokumenata koji bi trebali povećati sigurnost kulture u svijetu. To su primjerice Konvencija o mjerama zabrane i sprečavanju nedozvoljenog uvoza, izvoza i prijenosu vlasništva kulturnih dobra iz 1970., Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972., Europske konvencije o zaštiti arheološke baštine iz 1992., Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine iz 2001. te Konvencija o kulturnoj raznolikosti iz 2005. godine (Gestoso Singer, 2015; 19). Mnoge će još uslijediti s ciljem da se kulturna svjetska baština u potpunosti zaštiti, a ta zaštita bit će prijeko potrebna s obzirom da razmjeri ratnog razaranja postaju sve veći i veći i ne biraju svoju metu.

Međutim, nije samo kulturna baština na području zaraćenih zona izložena opasnosti od razaranja, bilo kao posljedica sukoba ili izravna meta terorističkog napada. Valja napomenuti i niz planiranih napada na kulturne spomenike i nacionalne simbole zapadnih zemalja. Među najistaknutijima su planirani napadi na katedralu u Strasburgu u prosincu 2000., napad na Eiffelov toranj 2002., Baziliku Sv. Petra u Rimu 2005. te napad na zgradu britanskog parlamenta 2005. godine (Frey, Rohner, 2007; 246). Cilj terorističkih organizacija

prvenstveno je ostvarivanje medijske pozornosti kako bi privukli pažnju na svoje političke ciljeve. Postoji simbolička povezanost terorizma i medija. Dok terorističke organizacije profitiraju od medijske pozornosti, mediji profitiraju izvještavajući o terorističkim napadima. Stoga ne čudi da za mete napada biraju spomenike izrazite nacionalne važnosti. Uništenje takvih spomenika privuklo bi veliku medijsku pozornost, ne samo u zemlji u kojoj se napad dogodio već i u ostalim svjetskim medijima. Iako se ni jedan takav napad nije dogodio, nitko ne može garantirati da jednom takav plan neće biti sproveden u djelo. Prvotna reakcija država zasigurno je povećanje mjera sigurnosti u nastojanju da u potpunosti spriječi izvođenje napada. Takav pristup vrlo brzo može postati neisplativ, a ni ne isključuje u potpunosti mogućnost izvođenja napada. Kada se dosegne maksimalna razina sigurnosti, njeno održavanje na visokom nivou postaje dugoročno neisplativo. Autori Bruno Frey¹³ i Dominic Rohner¹⁴ u svom članku „*Protecting Cultural Monuments Against Terrorism*“ predlažu potpuno drugačiji pristup. Umjesto ulaganja u maksimalno osiguranje, predlažu doseganje optimalne razine osiguranja, a potom preusmjeravanje novca u izradu konkretnih planova za rekonstrukciju spomenika. Svoju ideju obrazložili su činjenicom da su teroristi svjesni da će s spomenik vrlo brzo rekonstruirati te da će to pozitivno djelovati na svijest javnosti, a obnovljeni spomenik slavit će se kao pobjeda nad terorizmom. Takav razvoj događaja nikako ne bi išao u korist terorističkim organizacijama te bi ih vjerojatno odvratio i od samog pokušavanja izvođenja napada jer kulturni spomenici tako prestaju biti poželjna meta. Najbitnija stavka u ovom planu su vlade pojedinih država koje moraju iskazati ozbiljnu namjeru u rekonstrukciji spomenika kako ne bi ostavili mjesta sumnji teroristima. To bi uključivalo i izdvajanje dostatnih novčanih sredstava te izradu detaljnih planova rekonstrukcije. Problem ovakvog pristupa je pitanje vrijednosti potpune rekonstrukcije u odnosu na originalni spomenik. Ovom problemu autori su doskočili služeći se primjerima potpune rekonstrukcije crkve Frauenkirche u Dresdenu ili grada Varšave. Oba lokaliteta imaju veliki broj posjetitelja, možda i više nego da nikada nisu bili razoreni. Njihova vrijednosti i značaj leži upravo u teškoj povijesti i velikom razaranju koje su prošli. Ukoliko bi došlo do razaranja nekog spomenika terorističkim napadom i njegove potpune rekonstrukcije, simbolička vrijednost tog spomenika bi se promijenila, no ne bi nestala. Naposljetku, autori zaključuju da da bi takav pristup doveo do odbijanja terorista od izvršenja napada te se rekonstrukcija ne bi ni morala provesti. Ovakav pristup zasigurno je neuobičajen, no

13 Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich

14 Faculty of Economics, University of Cambridge

dugoročno novčano isplativiji od konstantnog povećavanja razine sigurnosti koja u krajnosti dovodi i do zadiranja u ljudska prava i slobode. S obzirom da je ova ideja još relativno nova, preostaje pratiti razvoj ovakvog pristupa te njegov značaj u zaštiti spomenika kulture.

5. Zaključak

Od samih početaka kodificiranja zaštite baštine naglašavala se njena važnost. Isto tako i od samih početaka njenog uništavanja apeliralo se na značaj kulturne spomenika. Apelirali su licemjerno i sami oni koji su ih uništavali na tuđim teritorijima te ih koristili u propagandne svrhe. Sa svakim novim sukobom razvijao se način ratovanja i postajao sve razorniji. Razorniji za nedužne civile, ali i za baštinu. U pokušaju da se prati tako rapidan razvitak, razvijale su se brojne konvencije, ugovori i dokumenti sve u cilju sprječavanja stradanja baštine u ratnim sukobima, ali i u razdobljima mira. Iskustvo suvremenih sukoba na Balkanu i diljem svijeta gdje se trenutno vode ratovi pokazuje da niti jedna od tih konvencija ne pruža stvarnu zaštitu u kaosu rata. Bez obzira jesu li države bile potpisnice svih tih protokola, njena kulturna baština ipak je stradala. Unatoč apeliranjima cijeloga svijeta na poštedu spomenika i umjetnina, oružje nije poslušalo. U današnje vrijeme možemo posjetiti neke od društvenih mreža i pogledati kako spomenik nestaje u eksploziji, snimljeno kao da je neka vrsta zabavnog sadržaja. S druge strane, ni jedno povijesno razdoblje se nije u ovoj mjeri, kao naše, posvetilo očuvanju ostataka prošlosti dok istovremeno nemilosrdno radi na preoblikovanju Zemljine površine (Holtorf, 2006; 103). Konstantno se pokušava očuvati prošlost od uništavanja, pod pretpostavkom da je uništenje suprotno od očuvanja baštine. Da nije bilo nebrojenih graditeljskih pothvata i dubokog zadiranja ispod površine zemlje, mnogi artefakti, hramovi pa i cijeli gradovi ostali bi skriveni. Ironično, uništenje nekih lokaliteta može im donijeti veću važnost nego kada su te građevine stajale netaknute. Uništenje zgrada blizanaca u New Yorku 2001. godine imalo je veću ulogu u oblikovanju identiteta ne samo građana New Yorka već i cijelih SAD, nego što su te zgrade imale dok su služile svojoj funkciji. Sadašnja praznina na njihovome mjestu i sama djeluje kao spomenik važnom događaju i ima simboličku vrijednost. Isto se može reći i za rušenje Berlinskoga zida. Iako više nema materijalnih dokaza o njegovom postojanju, praznina na njegovom mjestu postala je još uočljivija od samog zida. Stoga ne treba uništenje ili oštećivanje spomenika gledati kao suprotnost očuvanju. Prihvatanje uništenja kao sastavnog dijela povijesti lokaliteta i umjetničkih predmeta moglo bi unijeti novi pogled i shvaćanje zaštite kulturne baštine.

6. Popis literature

Frey, B. S., Rohner, D., Protecting cultural monuments against terrorism//Defence and Peace Economics, Vol. 18(3), No. 245-252, 2007.

Gašparović, M., Primjena međunarodno- pravnog sustava zaštite kulturnih dobara na razaranje spomenika u ratu u Hrvatskoj//Informatica museologica, Vol. 23 No. 1-4 , 1992.

Gesosto Singer, G., ISIS's War on Cultural Heritage and Memory, 1.9.2015. dostupno na: http://ukblueshield.org.uk/wp-content/uploads/2015/06/Singer-Isis_Against_World_Heritage.pdf (pristupljeno 1.6.2016.)

Glušac, S., Kulturna baština kao meta terorističkih napada, diplomski rad, Zagreb, Filozofski fakultet, 2012.

Holtorf, C., Can less be more? Heritage in the age of terrorism//Public Archeology, Vol. 5 No 101-109, 2006.

Ivančević, R. (ur.), Jurković, M. (ur.), Cultural Heritage of Croatia in the War 1991.-1992., Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1993.

Lambourne, N., War Damage in Western Europe: The Destruction of Historic Monuments During the Second World War, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2001.

Laszlo, Ž., Zaštita i obnova pokretnih spomenika kulture Hrvatske u ratu//Informatica museologica, Vol. 23 No. 1-4 , 1992.

Pavić, V. (ur.), Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj, Zagreb, Muzejski dokumentacijski centar, 1997.

Šulc, B., Zaštita kulturne baštine Hrvatske na razini Europskog vijeća//Informatica museologica, Vol. 22 No. 1-4 , 1991.

Wegener, C., Otter, M. Cultural Property at War: Protecting Heritage During Armed Conflict, dostupno na: http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/23_1/feature.html (pristupljeno 29.5.2016.)

web izvori:

Hrvatska enciklopedija: <http://www.enciklopedija.hr/> (pristupljeno 3.6.2016.)

International Blue Shield Committee: <http://www.ancbs.org/cms/en/home> (pristupljeno 5.6.2016.)

International Committee of the Red Cross: <https://www.icrc.org/> (pristupljeno 6.6.2016.)

UNESCO: <https://en.unesco.org/> (pristupljeno 5.6.2016.)